

Huomioita Hollolan seudun murteiden »aukenevista» diftongeista.⁴

»Hollolan hämeen» luonteenomaisimpia piirteitä on jälkitävissä suoritettu keskikorkeiden pitkien supistumavokaalien diftongiutuminen: $\bar{o} > uo$, $\bar{ö} > üö$, $\bar{e} > ie$, esim. *taluo* 'taloon', *mänküö* 'menköön', *tuliē* 'tulee' —

¹ Vrt. NILS LID, Joleband s. 232 johtaa »Torren parran» tavoista, joiden mukaan »talvea» kuvattiin puettuna ukkona, jolla oli rohtimista tehty parta.

² Näitä kysymyksiä tutkittaessa lienevät samalla huomioonotettavat sellaiset yhdyssanat kuin *torajyöä*, *torahammas* y.m.

³ Ks. tästä erinomaisen mielenkiintoista kirjoitusta »Pakkasen loitsu» (Kalevalaseuran vuosikirjassa 1926, s. 97—110), jonka tekijä on UNO HOLMBERG(-HARVA).

⁴ Eräiden Hollolan murteen sanaston keruussa varteenotettavien seikkojen selville saamiseksi tein syys- ja lokakuun vaihteessa 1932 maist. Lauri Hakulisen kanssa pikaisen kuuntelumatkan Hollolaan ja sen lähimpään naapuristoon. Saamaani kehoitusta noudattaen teen seuraavassa selkoa tärkeimmästä tarkkailumme kohteesta.

siis aivan kuin suomessa yleensä ensi tavussa: **vōri* > *vuori*, **sōti* > *süötti*, **iellä* > *tiellä* jne. V. 1828 tekemällään ensimmäisellä runonkeruumatkallaan Elias Lönnrot pani merkille, että Hämeessä ei sanota, »kuten Uudella maalla ja Turun läänissä: *tulee, mence kotia* jne., eikä kuten Savossa *tuloo, mänöö kotiin*, vaan; *tuliee, meniee kotio*. Ei myöskään sanota: *vedes, kodas*, eikä *veessä, koassa*, vaan: *velessä, kolassa*.» Mutta Lönnrot kulkikin Hämeenlinnasta Lammin, Hollolan ja Heinolan kautta Mäntyharjuun. Puheenaolevan ilmiön aiheuttamia muotoja kuulee nykyisin Hollolan, Nastolan, Heinolan, Asikkalan, Padasjoen, Lammin, Kosken ja Kärkölän pitäjissä. Tässä suhteessa tämä kaakkoishämäläinen murreryhmä muistuttaa itäisempiä Lappeenrannan ja Käkisalmen seutujen murteita, joista Kymi-joen leveähkö alue sen kuitenkin erottaa.

Toisena yhtä luonteenomaisena Hollolan seudun murrepiirteenä on tässä yhteydessä mainittava *ä:n* diftongiutuminen *iä:ksi*, *iē:ksi* t. *iē:ksi*, muutos, joka niinkään on kohdannut paitsi ensi tavun myöskin jälkitavujen pitkää *ä:tä*, esim. *kiäntiä* ~ *kiēntiē* 'kääntää'. Alue on jokseenkin sama kuin edellisissä tapauksissa, vain Padasjoki jää varsinaisesti sen ulkopuolelle. Täällä, kuten Sysmässä, Hartolassa ja Pertunmaalla (sekä Heinolan pohjoisimmassa perukassa), on vastassa *ä:stä* kehittynyt *eä*, kuten pohjoisempanakin Päijänteen ympäristömurteissa.

Kaikki esitetyt diftongiutumisilmiöt, joiden alkulähteitä ei ole tarkoitukseni tässä ryhtyä etsimään (ks. käsityksestäni Suomi V, 2, ss. 285, 288, 297, 307), tekevät Hollolan seudun hämäläismurteet poikkeuksellisen rikkaiksi aukenevista diftongeista, ja näitä murteita huomioitaessa tarkkaavaisuus pakostakin kohdistuu näiden diftongien »elämään» — jos tätä sanaa on lupa käyttää. Mielestäni näitä diftongeja kuunnellessaan on joka tapauksessa havaitsevinaan »elämää», levotonta huojumista, ikäänkuin murteisto ei olisi oikein asettunut sitä liikuttaneiden ristiaaltojen jäljiltä. Läntinen ilmansuunta on kuljettamassa tänne *uo:n*, *üö:n* ja *iē:n* tilalle avoloppuisempia *uä-*, *üä-*, *iq-* ja *iä-* diftongeja, kun taas toisaalta tullut virtaus on ollut kehittämässä *ia:sta*, *iä:stä*, *ua:sta* ja *üä:stä* suljetummin päättyviä *iē-*, *uo-*, *üö-* diftongeja. Samankin henkilön puheessa

Kun samalla lisävalaisun vuoksi vetoan aikaisempiin näillä seuduin tekemiini havaintoihin, sovitan niihin samaa uutta transskriptiokeinoa kuin viimeksi tekemiini, nim. prof. Äimän tässä Virittäjän numerossa suosittellemaa tapaa merkitä *o:n* ja *a:n*, *ö:n* ja *ä:n* välisiä vokaaleita *o:lla* ja *ä:llä*. Vastaavasti olen käyttänyt toisissa tapauksissa *ε-* ja *α-* merkkejä. Maist. Hakulinen on oikeuttanut minut mainitsemaan, että hänen käsityksensä yhdessä tarkkaamiemme diftongien laadusta on kaikessa oleellisessa sama kuin minun tässä kirjoituksessa esittämäni.

voi esiintyä vaihdelleen uo ja ua ja näiden väliltä oleva puoliksi avartunut uo jne.

Esitän seuraavassa joukon näitä seikkoja koskevia huomioita, joita olen eri aikoina ja viimeksi syys- ja lokakuun vaihteessa 1932 tehnyt, ja samalla viittaaan eräiden toisten tekemiin havaintoihin tavoittelematta tyhjentävää kuvausta. Etukäteen huomautan siitä, että olen kuunnellut puheenaolevia murteita läntisempiin hämäläismurteisiin tottunein korvin — arvaan nim., että joku Savosta tai Kainuusta kotoisin oleva panisi herkemmin kuin minä merkille vähäisimmänkin poikkeamisen uo -, $üö$ -, $ię$ -diftongeista ua -, $üä$ -, ia -, $iä$ -suuntiin. Jos mikään niin juuri diftongien kuuleminen ja käsittäminen on suuresti riippuvainen havaitsijan omista kuulo- ja ääntämistottumuksista, joiden vaikutusta lienee vaikeata millään keinoilla täydellisesti eliminoida. Tästä syystä tyydyn seuraavissa tapauksissa vain kolmijäsenisten diftongisarjojen merkitsemiseen, vaikka havaintojen perustuksella olisi voinut olla aihetta useampienkin väliasteiden merkitsemiseen.

A. Pääpainollisen tavun diftongit.

I. $o > uo$ -, $ö > üö$ -, $e > ię$ -tapaukset (sekä eräät niihin varhain muokautuneet).

Naapurimurteista muutama sana. Länsipuolella olevissa Luopioisten, Hauhon, Tuuloksen ja Hausjärven murteissa olen aina kuullut melkoisen avoloppuiset ua -, $üä$ -, ia -, $iä$ -diftongit. Pohjoiseen olevissa Kuhmoisten, Sysmän ja Hartolan murteissa vallitsee tunnetusti uo -, $üö$ -, $ię$ -kanta. Idän puolella alkaa etelä-Jaalasta Iittiin ja Artjärvelle päin välittävä edustus: kuulee jotenkin selvät uo -, $üö$ -, $ię$ -diftongit, mutta sen ohella näyttää puoleksi avartunut diftongityyppi uo , $üö$, ia ja $ię$ voittavan yhä yleisemmin alaa. Kerätessäni kesällä 1920 sanastoa Artjärvellä merkitsin yleensä *huomen*, *huono*, *huoko*, *kuorest*, *suossa*, *ruovi*, *tuores*, *tuolil*, *tuohiset*, *vuon*, *müö*, *tüö*, *süöp*, *vüörissäh*, *eį kiehu*, *kiepsettih*, *piętarev vięren*, *sięl*, *vięl* jne., mutta toisinaan myöskin *huomenen*, *kuorma*, *tuohi*, *tuol*, *kiarrö*, *mięs*, *vięl* jne. Eteläpuolella näyttäisi myöskin olevan horjuvaisuutta, mutta ainakin Orimattilan pohjoisosassa ja Mäntsälässä lienee uo , $üö$, $ię$ yleisin (vrt. KETTUNEN, Suomen murteet I, s. 71).

Hollolassa tein (1932) muistiinpanoja vanhan polven puheesta Paimelan, Korpikylän ja Tennilän kylissä. Niistä voi poimia seuraavalaisia esimerkkejä: *huomena*, *kuoppa*, *huonięt*, *suora*, *kuol*, *tuoli*, *vuos*, *vuotta*, *müö*, *tüö*, *tüöt*, *üötä*, *lüölięn*, *süötettä(n)*, *sięl*, *vięl*, *vięret*, *pięnest*, *tiętää* jne., siis yleisesti avartumattomia diftongeja, mutta tämmöisten ohella

kuuli toisinaan, mm. suhteellisen usein 86-vuotiaalta Paimelan kylän synnynäiseltä avonaisempia diftonginloppuja: *kuəl*, *kuoppa*, *nuorta*, *vuotta*, *hianoks*, *hianompia*, *viel*, vieläpä joskus *kuali*, *kuallu*, *pianosen*, *viämäs*. Murteen yleiskuvassa nämä eivät saamani käsityksen mukaan sanottavasti näy. Käytännön luonnetta kuvaavana lisättäköön seuraava katkelma erään Korpikylän ukon puheesta: [Kuinka myöhään valvottiin?] *koko ü-ä* | *koko üö valvotti* — edellinen tahti harvaan ja painokkaasti, jälkimmäinen nopeammin.

Nastolan Immilässä keräsin sanastoa kesällä 1920. Alkuperäisissä muistiinpanoissani esiintyy melkein säännöllisesti avartumaton diftongityyppi: *vuotta*, *vuorlaulat*, *vaijka huomen kuollu olis*, *juo*, *juoksis*, *luoko kuoliē*, *ruottalaisen*, *üöst*, *süöp*, *alaküökis*, *siel*, *vieras*, *viöpä*, *miēs*, *piēneks*, vain parissa tapauksessa näyn merkinneen avonaisemman: *ruattinarraks*, *siäl*. Kettunen on 1929 ottanut silloiselta ylioppilaalta Lahja Okkerilta parlografiin näytteitä, joiden johdosta hän sanoo, että »Sanelijan ääntämisessä on avonaisehko *iē*, *uo*, *üö*, mutta vanhimmissa oli minun havaintojeni mukaan diftongi jokseenkin normaali» (Suomen murteet I, s. 76). Kuunnelllessani syysk. 1932 uudestaan Nastolan murretta pääasiallisesti Ahtialan kylässä, merkitsin nytkin vain *huoli*, *tuota*, *miüg*, *tiüg*, *miēs*, *siel*, *tiellä*, *miēlehejn*, *kiēlellisiä* jne. Ainoa poikkeava esimerkki papereissani on *tiēt* 'teet'.

Heinolan pitäjältä pistää kieleke Nastolan ja Asikkalan väliin. Täällä Härkälän l. Korkeen kylässä kuuntelin syysk. 30 p. 1932 lyhyen iltarupeaman 79-vuotiaan talonvanhuksen puhetta. Papereissani on esim. *vuosi vuolelt*, *nuorta*, *suoravarrel*, *kuol*, *lühmist*, *sühnösämäks*, *tiüg*, *üöstä*, *lieska*, *piēnoi*, *miēlellie(n)*, *miēhen*, *sielt*, *viēpiē* (pl. p.), pelkkiä tämmöisiä.

Asikkalan Urajärvellä haastatin lokak. 1 p. 1932 kahta torpanvanhusta, joista toinen oli syntyisin saman pitäjän Salon kylästä, toinen Särkijärven kylästä. Säännöllistä kantaa kuvastavat mm. seuraavat esimerkit: *huoniēt*, *kuoppa*, *luokoa*, *suo*, *suonsār*, *suova*, *tuohikai(n)*, *huonoa*, *lühläksiēn*, *viel*, *sielt*, *piēniä*, *piēlekseks*, *tiētä*, *viēretöstuohhta*, poikkeuksia ovat *suonsāri*, *piēn*. Puhuessaan Asikkalan murteen jälkitävuissa huomamaastaan vaihtelevasta diftongikannasta Kettunen sanoo: »Tämä vaihtelu taas lienee samanlaista diftonginreduktiota kuin ensi tavussakin, jota muutamilla tapaa, muutamilla ei (*miäs* ~ *miēs* yms.)» (Suomen murteet I, s. 83).¹

¹ Omasta puolestani en käyttäisi *iē* > *iä* kehityksestä nimitystä diftonginreduktio (sama termi toistuu Suomen murteet II, s. 52), koska kysymyksessäoleva kehitys ei vastaa enempää foneettisessa kuin äännehistoriallisessakaan mielessä sitä merkitysisältöä, joka reduktio sanaan sekä sen etymologian että käytännön perustuksella liittyy.

P a d a s j o e l l e siirryttäessä muuttuu kuva kirjavammaksi. Paitsi sitä, että Luopioisten ja Vehkajärven rajalla olevassa Kasiniemen kylässä tapaa säännöllisesti yhtä avoloppuisen diftongin kuin mainitussa naapuri-pitäjässä (olen v. 1917 merkinnyt mm. *luopioisten, uällä, lihtajakshan, kasniämeks* jne.), pitäjän keskiosissakin näyttää kehitys olevan kulkemassa samaan suuntaan. Kettunen on 1926 muistiinpanemissaan näytteissä (Suonen murteet I, ss. 89—90) tosin kirjoittanut säännöllisesti *uo, üö, ie* ensi tavussa, mutta minun 1932 tekemissäni muistiinpanoissa, jotka edustavat Vesijakaan kylän murretta, on enemmän kirjavuutta: *tuol, kuokitti, juola, vuotiēn* (ill.), *hüö, miēs, kuokkamihet, siēl, kulontietä*, mutta myös *tuält, suorra, hianuo, hiarotti, viemeän, kulontiet*, vieläpä *siēra*. V. 1915 pitäjistä keräämässäni kansanrunoudessa on samantapaista horjuvaisuutta, mutta silloisessa merkinnässäni en ole erityisesti osannut pitää näitä seikkoja silmällä.

L a m m i l t a Hauhialan kylästä 1929 muistiinpanemani aines on tässä kohden niukka-antoista: *vuotta, nuoremp, vuovä, puolel, tie, tietuo, miēs, miēhiē, liēnolläpi, siēl*, mutta myös *miēhiē*. T. Uotilan sanalipuissa (1922) on yleistettynä merkitsemistapa *tänä vuānna, hianoteräi, miēhet, aļlavvier* jne. Toisen lammilaissyntyisen suomenkielen tutkijan, maist. Veikko Ruoppilan suullisesti ilmaisevan käsityksen mukaan nämä murteen diftongit ovat jonkin verran avonaisempia kuin hyvän yleiskielen vastaavat. Maist. Helle Virkkala on merkinnyt sanalippuihinsa 1929 *huomena, suolä, tüö, süölä, niealu, viel, siēlt* jne.

K o s k e n Huljalasta, joka on aivan Hollolan länsirajalla, olen kahdelta murteenpuhujalta, joista toinen oli 85-vuotias, lokak. 1932 kirjoittanut seuraavanlaisia esimerkkejä: *kuokat, kuoppiä, kahlempuoliset, ruoka, ruotikaļ, suossa, vuosie, vuotta, müllüküērit, püēritti, müö, süölä, süömie, hiēno, piēnempiē, miēhet, tie, tiesvätten, vie, siēl, viel*, ja vain kerran *miēliē(n)*. Mielestäni ei yleensä ollut vähintäkään aihetta merkitä näitä diftongeja avoloppuisemmiksi. Kettunen on saanut murteesta hiukan toisenlaisen käsityksen, mutta hänen aineksensa näyttää olevan läheltä Lammin rajaa. Hän merkitsee Suomen murteet I, s. 84 »*mu:grin* melk. *muārin*» ja sanoo alaviitassa: »Diftongit *uo, üö, ie* voivat olla murteessa myös *ua üä, iä (iā)*-vivahteisia, muutamilla koko selvästi; samallakin henkilöllä kuuluu molempia ääntämisvivahduksia». Opettaja Tupalan kirjoittaman kielennäytteen johdosta hän sanoo s. 89: »Käsikirjoituksessa oli miltei aina *ua, üä*, mutta vain kerran *iä (piänemp)*. Tämä merkintä on säilytetty, vaikka diftongit eivät murteessa olekaan aivan näin avoinloppuisia».

K ä r k ö l ä n Maavehmaan kylästä (aivan Hollolan rajalta) tekemissäni havainnoissa esiintyy vain avartumattomia aukenevia diftongeja,

esim. *nuorē, kuol, juopottelemā, nuorempana, vuoruo, vuolen, vuonna, suvitiönä, polkkupüörä, süöttä, malmikiēros, siellä*. Kettusen kielennäytteissä saman pitäjän Udestakylästä (läheltä Mäntsälän rajaa) Suomen murteet I, ss. 74—5 esiintyy muotoja *vuarelle, müü, viäres, mi-ästä*, mutta myös *mie, siel*, ja alaviitassa on huomautus, että *uo, üä, ie* voivat kuulua jokseenkin selvinä (kuten Hollolassa ja idempänä), mutta myös avoinloppuisina, vaikkeivät juuri niin avoimina kuin sisähämäläisissä murteissa.

Kaiken esitetyn perustuksella voinee sanoa, että Hollola, Asikkala, Nastola ja Heinola vielä suurin piirtein kuuluvat avartumattomien *uo, üä-* ja *ie*-diftongien alueeseen, vaikka jonkinlaista horjumista saattaa toisinaan esiintyä. Padasjoella ja etenkin Lammilla sekä Kosken ja Kärkölän länsi- ja keskiosissa puoliavartunutta diftongityyppiä täytynee pitää verraten yleisenä.

II. $\bar{a} > i\bar{a} > ie$ -tapaukset.

Aivan yleistä alkaa jo olla \bar{a} :n palautus länsi-, etelä- ja kaakkoispuolisten naapurimurteiden mallin mukaan. Paikoin kuulee enää vain kaikkein vanhimmilta seuraavassa esitettäviä diftongeja.

H o l l o l a s s a tapaa koko asteikon *tiä* 'tämä' \sim *tiē* \sim *tiē*. Paimelan puolessa merkitsin *tiä* \sim *tiē*, *miēras*, *siēmiskäpöksüjä* \sim *siēmiskäpöksüjä*, Korpikylässä ja Tennilässä (pitäjän lounaisosassa) *piēs*_{in}, *piēs*_{sä}, *viēnnetti*.

N a s t o l a n Immilässä merkitsin 1920 myöskin kolmenlaisia muotoja: *piällev vakos, siälömpanija, tiäl, j'ähtümiē, alapiēs*_{sä}, *piēltiē*, *piēs*_{ie}, *viēs*_s, *viēs*_s, *piēs*_{en}, samoin myös *miä* (yleisimmin) \sim *miē* \sim *miē*, *siä* \sim *siē*. Muuten oli käsitykseni, että *ie* sopi yleistettäväksi sanalippujen haku-muotoihin. Syysk. 1932 merkitsin Ahtialasta vain pari kolme tähän kuuluvaa esimerkkiä: *viäräs*, *viēs*_s, *viēs*_{vätten} sekä erittäin mielenkiintoisen *viēnto* \ll *väntö*. Muuten sain papereihini vain \bar{a} :llisiä esimerkkejä. Mainittakoon, että Nastolan Immilästä kotoisin oleva ja murremuistiinpanoja runsaasti tehnyt maanviljelijän poika P. Tuomenoja merkitsee (1929) johdonmukaisesti *tiä* 'tämä', *niäs* 'näes', *piältä*, *tiälkiä* jne., mutta *viel*, *tiellei*, *viere*, *sietiä* jne. Mielestäni tämän ei tarvitsisi olla tietoista teoriontia.

H e i n o l a n Korkeesta kirjoitin: *kaks siētöä, viērä, piellä, kiētü* ja *miērättü*. A. E. Lindforsin vanhassa »Tutkimuksessa Heinolan murteesta» sanotaan pitkän \bar{a} :n asemesta olevan aina *ie*, esim. *siesket*, *siestie*, mutta lisätään: »Tavallisesti on *e* siinä pitkä. Pääkorollisissa tavuissa kuuluu se usein melkein kuin ruotsalainen *ä* sanassa *väg*; esim. *hiät*, *niäthie*.»

L a m m i l t a merkitsin 1929 (*j*)ⁱ \bar{e} , *tiēl* \sim *tiēl*, *kiētü* \sim *kiētü*, *piēs* \sim *piēs*, *piēs*_{ie}, *piēs*_{sä} ja *piēsti*, käsitin siis yleisimmin diftongin *ie*:ksi. T. Uotilan sanalipuista olen merkinnyt vain muodon *piē*, Helle Virkkalalta *piellä*, *jiēlä*'.

Kosken Huljalasta on papereissani tähän kuuluvaa vain *hieäk*, *hiejoukon* (näissä sanoissa eri kertoja) ja *iētä*.

Kärkölän Maavehmaan kylästä olen saanut vain muodon *kiäntü* ~ *käntü*.

Jos omien kuulohavaintojeni nojalla uskaltaisin verrata *ā*:stä syntynyttä diftongia etuvokaalisten sanojen *ē*:stä syntyneeseen, niin sanoisin, että Nastolassa erotus on viime aikoihin saakka ollut selvä: edellisessä tapauksessa yleisimmin *iä* tai *iē*, jälkimmäisessä *iē*. Äännekehityksen suunta kummassakin tapauksessa on ollut päinvastainen, *iē*-diftongin avartuminen ei ole Nastolan vanhalla polvella päässyt juuri minkäänlaiseen alkuun, mutta *ā*:stä lähtenyt kehitys on joltakin osalta ennättänyt *iē*:hen. Samanlaisen kuvan saa edellä mainitusta Lindforsin tutkimuksesta Heinolan murteesta. Muista alueen pitäjistä saamani aineiston perustuksella en uskalla tehdä yleistäviä päätelmiä. Kirjavuus näyttää kuvastuvan varsinkin Lammin puolella kummassakin ryhmässä samanlaisena, vaikka oma käsitykseni 1929 oli, että täälläkin *iē* oli tavallisempi *ā*:stä lähteneissä tapauksissa. Olisiko tässä jotakin subjektiivista kuuloharhaa, johon ennakkokäsitys olisi minut johtanut, en uskalla sanoa. Sakari A. Westerland, joka on ensimmäisenä antanut yleisesityksen tämän seudun murteesta — »Muistoonpanoja Lammin-Kosken puheenparresta» (1883, Viritäjä I) — käsittää alkup. *ē*-tapausten diftongin aina *iē*:ksi, mutta sanoo, että »*ä*:n ja *e*:n erotus on hyvin epäselvä siinä diftongissa, jota tämä puheparsa käyttää pitkän *ä*:n sijassa, vaan jonka muutamat kumminkin ääntävät selvänä *iä*:nä, toiset selvänä *ie*:nä, esim. *piällä* ja *piellä*», toisessa kohden, että pitkää *ä*:tä ei käytetä, vaan sen sijasta »*ä*:tä, eli jotakin näiden väliltä, esim. *siestie* = säästää, *piästä* = päästä», ja kolmannessa, että »*ää* muuntuu aina *iä*:ksi eli *ie*:ksi», mutta »*ee* muuntuu aina *ie*:ksi».

B. Pääpainottomien tavujen diftongit.

I. Pitkän *o*:n, *ö*:n ja *e*:n -diftongiutumiseen perustuvat tapaukset.

Hollolasta on muistiinpanoissani melkein pelkästään puhtaita *uo*- ja *iē*-esimerkkejä: *peltuō* (ill.), *aiłarrakuō*, *kuntuō*, *likuō*, *uskuovat*, *makuosijallā(n)*, *järviē(n)* *toisēv* *vetiē* (ill.), *etiē*, *kärkiē* (ill.), *meniē*, *tekiē*, *haisiē*, *pehtaroiittiē*, *risuäkiēks*, *koniēt*, *huoniēt*, *hamiē(n)*, *kärekkieēt* jne. Aivan poikkeuksellisesti hiukan avartuneita: *kirkkuō*, *sanuovat*, *heinänsänkiē(n)*, *hämiellinnas*.

Nastolan Immilästä 1920: *takuomiēs*, *leikkiuomasina*, *kesuo* 'kaski', *aiłtuos*, *makuoksist*, *korjuos*, *viskuomen*, *kauluomen*, (lavoh:) *lapuolle*, *latuo* (ill.), *sanuo* (3 p.), *mänküō*, *äkiēt*, *rouhiēt*, *turpiellist*, *potiēttia*, *säniēt*, *olliēt*,

ollaksię, itteksię, etiempäi(n), rihie, ühtie, jälkie (ill.), kuobie, tulie, kaittäie, halkeiälie, ätteiie, uraiälie, mänie, pięsie, kävelię, joskus harvoin olen merkinnyt *vesuan* ~ *vesuon* 'vesoin, vesuri', *mänie*. Ahtialassa 1932 tekemäni havainnot käyvät samaan suuntaan: *makuokses*, *käsviskuo(n)*, *peittuo* (ill.), *taluo*, *seisuo* (3 p.), *mänküö*, *risuäkieks*, *konię*, *karkieks*, *satięn elel*, *pitkäksię*, *isällie*, *kärkie* (ill.), *toisię*, *rihie*, *pilvie*, *laskie* (3 p.), *tulie*, *lentelię*.

Heinolan pitäjistä sain 1932 kovin vähän tähän sopivaa ainesta. Siinä on johdonmukaisesti *uo* ja *ię*: *pehtuor*, *vehkię*, *konię*, *kirvięst*, *läittäksię*, *miehellie(n)*, *tulie*, *nousię*, *tarttie*, *mänie*. V. 1920 tein hiukan muistiinpanoja Nastolan Immilässä Heinolasta aikuisena muuttaneelta eukolta, ja olen silloin merkinnyt, että hänellä oli joskus *sanua* pro *sanuo*, *kutua* pro *kuuo*.

Asikkalassa puhuttelemiltani olen kirjoittanut *hautuomalla*, *pehtuorin*, *olkuo*, *eluo* (ill.), *seisuo*, *mänküö*, *huonię*, *rahkie*, *nüttię*, *lähtię*, *rintię*, *tehnię*, *lööläksię(n)*, *kahtie kertä*, *kiükäsie*, *nousię*, *tulie*, *tulievat*, *kümenię*, *tekię*, *mänie* ~ *menie* ja tämmöisten ohella vain pari kertaa *tekię*, *mänie*.

Padasjoki (1932): *peltüö* (ill.), *kahtüö(n)* 'katsomaan', *kolmet taluo*, *kaks väkkuo*, *hianno* (p.), *hakokirvię*, *väkättie*, *nokillięnki*, *seläiälie*, *süllie*, *monięv vuotię(n)*, *vartię(n)*, *tuohie(n)*, *rihie*, *rekie* (ill.), *menięn* 'menemään', *tulie* (3 p.), *kaskie* 'kaskea', *kilkavvalkie*, *makię* (sg. p.), *korięsti*. Tämän tapaisten ohella on ensimmäisissä padasjokelaisissa papereissani, v. 1915 tekemissäni kansanrunousmuistiinpanoissa myöskin *matua* 'matoa', *makia*, *lähtie*, *läpiä* 'läpää', *ihtiänsä*, joiden merkintä on kuitenkin liian karkea. Myöskin Kettusen kielennäytteissä on kerran *kuolięvatten* ja kerran *erua* 'eroaa' (Suomen murteet I, ss. 89—90).

Lammillaiset muistiinpanoni vuodelta 1929 ovat niukat: *renkuo* (ill.), *lakuo* (ill.), *sanuovat*, *tiętuo* (p.), *puhię*, *pärię*, *ahloksie*, *külie*, *tuliekos*, *tekię*, *menie*, *kauhięta*, *jälkie*, muutamia kertoja myös *sanuo* (3 p.), *vikkuo* (p.), *tüküö*. T. Uotila on 1922 kirjoittamissaan sanalipuissa käyttänyt kauttaaltaan yleistävää merkintää *heinätalkkuä*, *elolleiäkuä*, *verkküä* (p.), *aivuuä* (inf.), *vättiat*, *harjiat* 'harjeet', *tarttia* 'tarvitsee', *kirvię hamara*, *helelmöittäie*, *väkie* 'väkeä' jne. Samalla tavoin yleistää Helle Virkkala (1929): *hautuo* (3 p.), *piellię* 'päälleen', vieläpä kauttaaltaan aivan mahdollottomasti *kuolię*, *tulie*, *haisie*, *kapięmpi*, *rupie* 'rupeaa' jne. Mistä ristiriita näiden murretta enemmän kuunnelleiden ja minun huomioitteni välillä johtuneekin, yleistäminen ei luullakseni anna asiain tilasta oikeata kuvaa.

Koski (1932): *kirkkuo* (ill.), *sanuo* (3 p.), *aikasie* 'aikaiseen', *laskenię*, *nakkelię*, *kauhię* (p.), *korięsti* jne. Näiden ohella myöskin *miehię*

'mieleen', *tekiε*. Muistiinpanot ovat Huljalasta Hollolan rajalta. Yhtä yleisiä näyttävät jo olevan palautetut *ō*, (*õ*) ja *ē*.

K ä r k ö l ä n Maavehmaan kylästä merkitsin 1932: *vuoruo* (ill.), *monta taluo*, *halmiēna*, *vikattiēl*, *menniēn talvena*, *ottaniēt*, *käties* 'käteensä', *siksiēsä*, *omaksiēs*, *kūski henkiē* yms. ja toisaalta (harvemmin) *kaks taluo*, *ittiēs* 'itsensä'.

Kuten näkyy, korvani on ollut taipuvainen kuulemaan alueen diftongit tässä kuten pääpainollisessakin tavussa yleisimmin jokseenkin avartumatomina, vaikka horjumista näyttäisi esiintyvän vähin melkein kaikkialla. Huom. Padasjoen *peltiō*, *kahtiō(n)*!

II. *ā* > *iä* > *iε*-tapaukset.

H o l l o l a: *eniä*, *kestiä*, — *eniε*, *päiviε* (ill.), *häkkiε* (p.), *vetiε* (inf.), *pölkiemiε*, *viljelemiε*, *tehliεn*, *lūgliεn*, — *pesähiēs* *se jäi*, *selkiε(n)*, *süöttämiε*, *menemiε*, (*e*) *ühtiε*, *mihkiε*. Sitäpaitsi yleisesti *ā*.

N a s t o l a, Immilä 1920: *seppiä* (p.), *heiniä* (p.), *pitkiä* (p.), *nälkiä* (ill.), *küliä* (ill.), *külpömiä*, *lämmittelemiä*, *pitiä* (3 p.), *pöllüviä*, *hüppiä*, *pistiä* (inf.), *nättiä* (inf.), *lūgliä*, *viljelliä*, *käütetiä*, *sügläkkiä* jne., — *mettiε*, *päiviε*, *seiniε*, *periε*, *hüppiε*, *pitiε*, *käüttiε*, *seppiεn*, *keviεn*, *piēltiε*, *küntiεvätten*, *lentämiε*, *süömiε*, *tehliε*, *vetetiε(n)*, *künnetiε(n)*, *eniε*, *keriε* jne., — *vehniε*, *sisie*, *vüörissiε*, *telliemiε*, *eniε*. Sanalippuihini yleistin *iε*:n. Ahtialassa 1932 kuulin useimmiten *ā*:n, mutta merkitsin myös *heiniε* (p.), *hämärtiε*. P. Tuomenoja merkitsee useimmiten *iä*:n, ei milloinkaan minun huomatakseni *ie*:tä. Hänen muistiinpanoistaan olen merkinnyt myöskin *jättiä* ~ *jättijäki*.¹

H e i n o l a n puolelta olen merkinnyt *käütämiε*, *e* *mitiε*, *pitiε*, *seiniε*, *männiε*. Vrt. edellä esitettyyn Lindforsin käsitykseen.

A s i k k a l a: *külvöheiniä* ~ *külvöheiniε*, *pitkiε*, *mettiε*, *lentiε*, *ilättiε*, *e* *minkiε*, *e* *missiε*, *e* *mitiε*. Yleisesti *ā*.

L a m m i l t a merkitsin 1929 yleensä *iε*:n: *ittestiεn*, *ittelliεn*, *miksiεn*, *e* *mitiεn*, *hüpistettäviε*, *ümmärtiεkkän*. Tässä kohden T. Uotilan ja Helle Virkkalan merkitsemistapa on aivan sama.

K o s k e l t a olen kirjoittanut *süömiε*, *mettiεnkin*, *häntiēs* 'häntäänsä', *e* *kelliε(n)*, *en mitiε*, *eniεn* sekä *päiviε*, *e* *mitiε*, joiden ohella kuulee myös *ā*:llisiä.

K ä r k ö l ä s t ä ei papereihini jäänyt ainoatakaan tähän kuuluvaa diftongitapausta.

¹ Omituista teoriointia ovat sellaiset muutamia kertoja esiintyvät muodot kuin *ajetia* 'ajetaan', *autetiast* 'autetaanpa', *julistia*, *pulottia*, *paikassia* 'paikassaan', *tuppia* (~ *tuppaa*) tämän muuten luotettavalta tuntuvan harrastelijakerääjän lähehtyksissä.

Kuten näkyy, olen alueen läntisissäkin osissa yleisimmin merkinnyt näihin toisenlaisen diftongin kuin etuvokaalisten sanojen *ē*:n diftongiutumistapauksissa. Muut Lammilta ja Koskelta viime aikoina muistiinpanoja tehneet eivät ole tätä eroitusta tehneet, sensijaan kylläkin Westerland, jonka käsitys jälkitaavujen diftongeista on sama kuin pääpainollisen tavun vastaavista, ks. edeltä.

III. *ia-*, *iä-*, *ua-* ja *üä-*yhtymistä kehittyneet diftongit.

Kirjoittaessani talvella 1921—22 tutkielmani »Pääpainottomain tavujen *a-*, *ä-*loppuiset vokaaliyhtymät suomen murteissa» en tietänyt, että paikoin kaakkoishämäläisellä murrealueella esiintyi edempänä ensi tavua *ia*, *iä* > *iē*, *ua* > *uō* ja *üä* > *üō* samaan tapaan kuin esim. Kajaanin kihlakunnassa. Vähän myöhemmin kerätyissä T. Uotilan lammilaisissa sanalipuissa esiintyy johdonmukaisesti sellaisia muotoja kuin *ahvenia*, *kojriä*, *väkiē*, *hiliē*, *halistua*, *härua*, *hejnitüä*’ jne., toisin sanoen näissä on samat välittävät diftongit, jotka sama kerääjä on merkinnyt *ē*:stä, *ō*:sta ja *ö*:stä johdettavissa tapauksissa. Huomattava on kuitenkin, että kaikissa tapauksissa mainitut vokaaliyhtymät eivät ole sulautuneet diftongiksi, esim. *häsi(ia)* : *häsi(iä)*, *ampua*. Helle Virkkalan samasta pitäjästä keräämissä lipuissa vallitsee samansuuntainen merkintä: *miehie*, *metrie*, *luku*, *haiku*, vieläpä teorioiden *korpie*, *avarampie*, *semmassie* jne.

Itse huomaan merkinneeni N a s t o l a n Immilässä 1920 *monta löüsiē*. Muita esimerkkejä esitetystä muutoksesta ei nastolaisessa aineistossani liene. Muista pitäjistä tekemäni huomiot ovat seuraavanlaiset:

K ä r k ö l ä (1932): *kahtia* ~ *semmassia* *pikkusia* ~ *ensimmäisiä* *vuosiē*, *semmassie*, *sellatšie*.

K o s k e n Huljala (1932): *välttiä*, *pässiä*, *kuñjaporttia*, *silmäkiviä*, *müllümüehiä*, *jüviä*, *kumiallep päite* ~ *sellassia*, *kuoppiä*, *sipiē* ~ *köühie* *vuosiē*, *lehmiē*, *hevosie*, *toisie*, *sürempiē* ja *piñempiē*, *monennäkösie*, *sürie* *puita*, *joka lajie*, *peijarie*, *vi^(d)ölie*, *üsi^e*, *istuo* (inf.). Esimerkkien lukumääräsuhteiden voinee katsoa jossain määrin kuvastavan kunkin tyyppin esiintymissuhteita. Suurin osa ainesta on saman henkilön puheesta.

L a m m i (1929): *tosiakä*, *rippiskouluä* ~ *üsiä* *pilvie*, *kasvia*, *käliä*, *pohtimia*, *ellällisie* *miehie*, *ristie*, *moniäppäin* ~ *üsie*, *kasvie*, *miehiē* jne. Useissa tapauksissa olen merkinnyt välittävän diftongin lähenevän enemmän *e-* kuin *a-* tai *ä-*loppua kirjoittaen *üsiä*, *käliä*, *miehiē*, ja eräissä tapauksissa olen merkinnyt rinnan *lammia* ~ *lammieä*, *kasvieä* ~ *kasvie*.

P a d a s j o k i (1932): *toisiäm* *pölättevä*, *kotia* ~ *koñjas siēlt*, *koñja*, *māramia*, *mämmiñkäisiä* ~ *sahtia* ~ *sahtie*, *ohrie*, *kaskie*, *semmassie*, *semmassie*.

Hollola (1932): *pellavaisia, hiänompia, isompia, päistäriä, monia-säkillsiä, sellassia, loimia, toisia, pikiä, torppiä(n), kaikkiappäin, haltia:nna, miniä:lläin, müssüä, porstua ~ hevosia ~ hevosie, semmosie, tuhkuie, kuistiie, kärppiie, kütiie, välie, ampuoman, ampuomal, kirnuomas mütettuoki.*

Asikkala (1932): *üsüa, süria lehtiä, toisia lehmia, sellasia kurapohjia, piäniä kirrisiä, sauhua, riukua, suompursua, nittä ~ nurkantakusü ~ ~ isompie hirsie, sellatsie, kokonaisie, mihiie, piänie.* Viimeksi esitetty tyyppi lienee yleisempikin kuin tämä aineistoni osoittaa.

Heinola (1932): *omia lapsia ~ süria horkia ~ horkie, tumppie, sauvutupie, viepie, sellassie, semmosie, pürkie.*

Kettunen on teoksessaan Suomen murteet II, s. 53 alaviitassa lausunut: »Voidaan tosin (esim. Koskella ja Lammilla sekä Asikkalassa) tavata muotoja *pappie, lauluo*, mutta tässäkin ei liene kysymyksessä äänteenmuutos (jollainen kyllä on tuttu sekä karjalasta että savon pohjoisesta ulkoryhmästä, vähin muuallakin), vaan mukautuminen horjuvaisuuteen *ia (ia) ~ ie, ua (ua) ~ uo, üä (üä) ~ üö.*» Vähän aineistoni perustuksella en tahtois toistaiseksi esittää asiasta varmaa mielipidettä, mutta olisin sittenkin taipuvainen näkemään tässä sarjan varsinaisia äänteenmuutoksia kuten muuallakin savolaisen vaikutuspiirin periferioissa. Siihen mielestäni viittaa ennen muuta se, että ilmiö esiintyy erittäin selväpiirteisenä semmoisissakin pitäjissä, joissa *ie-, uo-* ja *üö-*diftongien avartumista tapaa vain vähän. Useimmissa tapauksissa, joissa *ia, iä, ua* t. *üä* on säilynyt, yhtymän vokaalit kuuluvat eri tavuihin. Juuri se seikka, ettei diftongiksi sulautuminen ole poikkeuksettomana sääntönä, tekeek'in yhtymäin jälkimmäisen vokaalin vaihtelevan edustuksen ymmärrettäväksi.

*

Sellaista jäykkiin kaavoihin soveltumatonta »elämää», mikä kuvastuu esitetyistä Hollolan seudun murteiden diftongeista, murteentutkija kohtaa jossakin muodossa kaikkialla. Ajateltakoon esim. ns. erikoisgemiaation horjuvaa ja epätasaista esiintymistä eräissä Kajaanin kihlakunnan murteissa tai sitä tapaa, millä siirtyminen ($\delta >$) *l*-edustuksesta jonkinlaisen δ :n välityksellä *r*:ään on tapahtumassa esim. Pälkäneen vanhimman polven puheessa: *lülalla ~ lüðalla ~ lüralla* jne. Tutkija, jonka tehtävänä on kerätä murteen sanastoa, joutuu tämmöisten seikkojen vuoksi usein suuriin vaikeuksiin, pitäisihän sanaston hakumuotojen niin tarkoin kuin mahdollista kuvastaa murteellista ääntämistä, mutta toisaalta on jo käytännöllisistä ja varsinkin johdonmukaisuussyistä mahdotonta niihin sisällyttää koko sitä kirjavuutta, joka esitetynlaisissa tapauksissa voi tulla

kysymykseen. Kerääjän on pakko yleistää. Mutta esim. Lammin murteen aukenevien diftongien ja niiden tähänastisen merkinnän tarkastelu mielestäni osoittaa, että yleistämisessäkin voidaan mennä liian pitkälle. Omasta puolestani olisin sitä mieltä, että kerääjän on merkittävä kuulemansa mahdollisimman tarkoin sellaisena kuin se hänen korviinsa kantautuu, eikä hänen pidä tasoitella täten saadun aineiston epäjohdonmukaisuuksia, elleivät ne osoittaudu hänen omiksi erehdyksikseen. Kirjoittaessaan muistiinpanojaan sanalippuihin hänen on fraseologisessa osassa tarkoin toistettava kukin todella esiintynyt puhumistapaus; murteellisten haku- ja merkkimuotojen esittämisessä sen sijaan pitää noudattaa tarkkoihin huomioihin ja hyvään harkintaan perustuvaa valintaa, jotta vanhimman polven yleisin ja edustavin ääntämistapa pääsee oikeuksiinsa.

Martti Rapola.